

Correspondència

Sebastià Juan Arbó – Victor Crastre

JOSEP MIQUEL RAMIS
Universitat de Barcelona
josep.ramis@gmail.com

Resum: La correspondència entre Sebastià Juan Arbó i Victor Crastre mostra una relació epistolar entre un autor català i el seu traductor al francès, amb les problemàtiques i incidències que va comportar l'edició francesa de la novel·la *Tino Costa*. A partir d'aquest eix transversal, la relació evoluciona cap a la complicitat i l'amistat, i per les cartes hi apareixen destacats personatges de les avantguardes culturals i literàries franceses, de la lluita antifeixista i de l'editorial Gallimard. Alhora, les missives fan evident el paper que desenvolupà Crastre en l'estudi i la divulgació de la cultura a la Catalunya del Nord, especialment al poble de Ceret.

Paraules clau: Sebastià Juan Arbó, Victor Crastre, literatura catalana, literatura francesa, traducció, Gallimard, avantguardes, Ceret

Title: Letters from Victor Crastre to Sebastià Juan Arbó

Abstract: The letters from Victor Crastre to Sebastià Juan Arbó show an epistolary relation between a Catalan author and his French translator. These letters express the difficulties and incidents of the French edition of the novel *Tino Costa*. This is the cross subject, but in the letters also appear prominent personalities of the French cultural and literary avant-garde, the anti-fascist struggle and the publishing house Gallimard. At the same time, these letters demonstrate the paper played by Crastre as an expert and commentator of the North Catalan culture, especially of the town of Ceret.

Key words: Sebastià Juan Arbó, Victor Crastre, Catalan literature, French literature, translation, Gallimard, avant-garde, Ceret

La correspondència entre Victor Crastre i Sebastià Juan Arbó que presentem és parcial, perquè només hem localitzat 11 cartes de Crastre a Arbó, que es conserven al Fons Sebastià Juan Arbó de l'Arxiu Municipal de l'Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita.¹ Tot i això, es fa evident, a partir de la lectura d'aquestes 11 cartes, que existiren almenys un nombre similar de missives d'Arbó a Crastre. Malauradament, no hem pogut esbrinar si, aquestes cartes, encara es conserven.

Les 11 cartes que reproduïm comprenen set anys i mig, s'escriviren entre el 19 de maig de 1950 i el 19 de novembre de 1957, i el seu *Leitmotiv* principal és la traducció que Crastre va fer de *Tino Costa* al francès, una traducció publicada el 1954 dins la col·lecció «Du monde entier» de l'editorial Gallimard. Tot i que aquest sigui el motiu principal i transversal, a

NOTA: Aquest treball s'ha desenvolupat en el marc del projecte de recerca *La traducción en el ámbito literario catalán desde el final del franquismo (1976–2000): estudios de recepción y de lengua literaria* (FFI2014-54915-P) del grup de recerca consolidat TRILCAT de la Universitat Pompeu Fabra (2014 SGR 486).

1 Les cartes editades són totes manuscrites en folis, amb tinta negra o blava i escrits a doble cara quan resulta necessari. Els documents s'han transcrit diplomàticament, tot i que hi hem corregit algunes errades ortogràfiques evidents i hi hem uniformitzat l'ortotipografia.

partir d'aquest fil apareixen tot de personatges, institucions i curolles dels dos escriptors que enriqueixen enormement l'epistolari i mostren les preocupacions tant de l'un com de l'altre per aconseguir reconeixement públic al país veí, l'un a França i l'altre a Espanya.

Tino Costa

Tino Costa es va publicar per primer cop en català el 1947² i l'any següent va aparèixer autotraduïda al castellà.³ Arbó ja tenia la novel·la acabada el 1939, però no es va poder publicar per la prohibició de l'ús del català per part del règim franquista. El 1947, gràcies a la primera i tímida permissivitat per publicar en català després de la victòria de les forces aliades a la Segona Guerra Mundial, Arbó la va poder treure a la llum en català, dotze anys més tard de la publicació de *Camins de nit*,⁴ la que fins aleshores havia estat la seva última novel·la en aquesta llengua.

L'aparició de la versió castellana just un any més tard és clau per entendre tant l'Arbó escriptor després de la Guerra Civil com la versió francesa que se'n derivà al cap de poc i que ens ocupa especialment arran d'aquesta correspondència. Amb aquesta versió, Arbó enceta una manera de procedir que repetirà més tard amb les altres novel·les que escriu en català gairebé de manera sistemàtica: autotraduir al castellà l'obra al cap de poc temps d'haver-la publicat en català. Hi ha tres explicacions respecte a això: la primera és que no hi havia un mercat editorial ni fluid ni complet en català com a conseqüència de les condicions imposades pel franquisme; la segona és que Arbó donava una gran importància a publicar qualsevol novetat en català també en castellà, perquè la seva carrera literària havia derivat circumstancialment però inexorablement cap a convertir-se en escriptor en llengua castellana, i la tercera és que aquesta importància de tenir els textos publicats en castellà anava més enllà de les fronteres estatals, perquè, alhora, la versió castellana li obria la porta a poder ser traduït a altres llengües. La difusió de la literatura catalana depenia, doncs, de la cultura espanyola i del seu mercat tant interior com exterior. Per poder ser traduït a qualsevol altra llengua era imprescindible escriure o estar traduït al castellà, perquè les editorials estrangeres ignoraven o ometien directament la llengua i literatura catalanes.

Valgui aquesta breu introducció a la gestació de *Tino Costa* i al procedir lingüístic i literari d'Arbó per contextualitzar l'origen de la versió francesa d'aquesta novel·la, que és el motiu principal de l'inici de relacions entre els dos protagonistes d'aquesta correspondència, una relació bàsicament epistolar, perquè, tot i la voluntat d'un i altre per conèixer-se en persona, les cartes que transcrivim fan intuir que els esforços van ser en va i que aquesta trobada no es va produir mai.

Victor Crastre va ser el traductor de *Tino Costa* al francès, una novel·la que es va publicar el 1954 a la col·lecció «Du monde entier» de la Nouvelle Revue Française de

2 Juan Arbó, Sebastià. 1947. *Tino Costa*. Barcelona: Àncora.

3 Juan Arbó, Sebastián. 1948. *Tino Costa*. Barcelona: Destino.

4 Juan Arbó, Sebastià. 1935. *Camins de nit*. Badalona: Proa.

Gallimard. La traducció, no obstant això, ja estava acabada feia temps, tal com es desprèn de les cartes intercanviades entre l'escriptor (Arbó), el traductor (Crastrre) i l'editor (Roger Caillois i altres membres de Gallimard).⁵ El 1949 Arbó ja havia acceptat les condicions del contracte de traducció amb Gallimard.⁶ Encara que l'any sembli una dada purament anecdòtica, mostra un gran interès per part de l'editorial, ja que el procés de selecció va ser molt ràpid, tenint en compte que la versió en castellà s'havia publicat només un any abans. El mateix any Arbó expressava la seva preocupació a Caillois per la traducció i el traductor escollit, una inquietud que va mantenir durant tota la seva carrera, i més encara després de la versió francesa de *Camins de nit*,⁷ que el va deixar profundament insatisfet, fins al punt de demanar-ne reiteradament una nova traducció, feina per a la qual va proposar al mateix Crastrre, tal com es pot copsar perfectament en diverses cartes d'aquesta correspondència.

Pel que fa concretament a la traducció, Arbó comenta a Caillois que ha realitzat una sèrie de modificacions al text i que li interessaria que la traducció francesa les reflectís, és a dir, que es fes «sobre el texto definitivo», en el qual havia fet «bastantes modificaciones» i que havia quedat «muy mejorado».⁸ Aquesta manera de procedir d'Arbó era totalment habitual i constant, tant quan es feia traduir, quan autotraduïa o quan revisava en una mateixa llengua. Les demandes d'Arbó sobre el traductor anaven en la mateixa línia i sembla que volgués que fos una prolongació d'ell mateix quan s'autotraduïa. Així, Arbó creia que el traductor havia de ser, literalment, «un profesional, novelista o poeta» i «que supiera conservar en la versión francesa, a la vez que el ímpetu poético y la crudeza realista de la obra, este fondo de sencillez, como de balada popular, [...]».⁹ Es comprova com la literalitat

5 En el fons Roger Caillois de la Médiathèque Valéry Larbaud de Vichy (França) hi ha dues cartes manuscrites de Sebastià Juan Arbó a Roger Caillois datades el 10 de desembre de 1949 i el 16 de febrer de 1950. A més d'aquestes dues cartes, que explicarem a continuació ja que són rellevants en aquesta correspondència, en aquest fons també es poden consultar una carta de Dyonis Mascolo, de Gallimard, a Arbó (19 de maig de 1956), i una altra d'Arbó a Caillois (2 d'octubre de 1957).

6 «Hace ya algunos días recibí la oferta de Vdes., transmitida por Mr. Daussy para la adquisición de los derechos de traducción al francés de mi obra “Tino Costa”, con destino a la colección “La Croix du Sud”, dirigida por Vd. La oferta, como debe Vd. de saber, fue aceptada por mí, con las condiciones que se me proponían por mediación del citado agente, y espero que a estas horas estará ya extendido el contrato para su firma definitiva».

7 Juan Arbó, Sebastià. 1950. *Les chemins de la nuit*. París: Albin Michel. [Traducció de Jean Viet.]

8 «La primera y más importante, es que la obra que les entregué para el examen, a causa de las prisas de última hora y por otros motivos que sería largo de explicar, quedó defectuosa en algunas de sus partes. Sobre ella he practicado posteriormente bastantes modificaciones, algunas de ellas de importancia y con las cuales la obra queda muy mejorada. Como Vd. supondrá, me interesa en gran manera que la novela se traduzca al francés sobre este texto definitivo».

9 «En segundo lugar, y con respecto a esta traducción, le ruego me permita aún hacer algunas indicaciones. En cuanto a esto, no dudo habrá advertido Vd., dado el carácter especial de la obra, la importancia de que el traductor sea persona hecha en el oficio. Aun más, creo que a ser posible debería tratarse de un profesional, novelista o poeta, que supiera conservar en la versión francesa, a la vez que el ímpetu poético y la crudeza realista de la obra, este fondo de sencillez, como de balada popular, que constituye para mí uno de sus

i la fidelitat a la lletra no eren, ni de bon tros, la seva principal preocupació, sinó conservar l'atmosfera i l'essència de l'obra, ben igual que ell feia quan s'autotraduïa.¹⁰

La cautela d'Arbó respecte a Crastre, el traductor proposat per Gallimard i a qui no coneixia prèviament, és gran perquè no li dona el vistiplau fins que n'ha examinat la traducció del primer capítol de la novella. D'aquest primer capítol, Arbó valora que és «bastante fiel y muy ajustada al tono de la obra», tot i que «hay algunas faltas de detalle, pero son insignificantes».¹¹ Alhora, Arbó s'ofereix per corregir la traducció quan Crastre l'hagi acabada i insisteix en la necessitat de fixar una data de lliurament al traductor. És evident que Arbó té la intenció d'implicar-se al màxim en la traducció francesa de la novella i d'exercir un control absolut del procés de traducció, cosa que ja s'havia acostumat a fer amb les seves versions al castellà.¹²

La correspondència entre Arbó i Crastre deixa palesa aquesta actitud d'implicació i control. Crastre envia periòdicament a Arbó parts de la traducció així que les va acabant per obtenir-ne l'aprovació abans de passar-les a net. De la mateixa manera, li va explicant els tràmits i problemes que va tenint amb l'editorial i el temps estimat per a la culminació de la feina; Arbó, per part seva, li retorna el text amb les esmenes que troba que hi ha de fer. Aquesta manera de procedir extrema al màxim aquesta relació estreta de l'autor amb el text, fins i tot quan no l'escriu ell directament.

A la correspondència, però, no s'hi plantegen ni qüestions de caràcter textual ni problemes de traducció concrets, a excepció de dues cartes, però en tots dos casos són d'una importància molt relativa i gens transcendent. Per contra, Crastre estableix a la carta que envia a Arbó el 30 de juny de 1950 la seva manera de procedir com a traductor: «Bien entendu, il ne faut pas oublier qu'il s'agit de donner au lecteur français l'impression de lire un livre écrit en français et no pas traduit et certain mot à mot suivrait autant à la beauté de la langue qu'à l'esprit du livre». Una reflexió que de ben segur degué agradar Arbó, perquè es corresponia amb les demandes que Arbó havia fet a Caillois de bon començament, i que sens dubte ajuden a entendre la satisfacció general d'Arbó amb el resultat final de la traducció: «Je suis très heureux que ma traduction vous donne tout satisfaction» i «Je suis heureux que vous soyez content de ma traduction», apunta Crastre en dues cartes, una del 5 d'octubre de

aspectos más difíciles. De no ser así nos expondríamos a que la obra quedase desprovista de su virtud principal, con el consiguiente perjuicio para Vdes. y para mí.»

10 Les citacions fetes fins aquí corresponen a la carta manuscrita de Sebastià Juan Arbó a Roger Caillois datada el 10 de desembre de 1949.

11 «Le agradecería me diga la opinión que le ha merecido la traducción. Por mi parte, y salvo el parecer de Vd., me parece que puede dársele confiársele la traducción. Es bastante fiel y muy ajustada al tono de la obra, por lo menos, lo que yo he visto. Hay algunas faltas de detalle, pero son insignificantes y creo que una indicación mía, los eliminará fácilmente. En todo caso, una vez terminada, podrían sometérmela para su revisión. Creo que, con esto, no perderíamos nada. Podrían hacerlo incluso con las pruebas de imprenta, dada la insignificancia de aquellos detalles».

12 Les citacions d'aquest paràgraf corresponen a la carta manuscrita de Sebastià Juan Arbó a Roger Caillois datada el 16 de febrer de 1950.

1950, amb la traducció encara sense acabar, i l'altra del 17 de maig de 1954, amb la feina ja completament enllestida.

El que sí que es desprèn lleugerament de la correspondència pels dubtes plantejats per Crastre, i que es pot constatar fefaentment a partir de l'anàlisi textual de les diferents versions, és que la versió francesa de *Tino Costa* es va fer en base a l'autotraducció al castellà de 1948, tal com era d'esperar. Aquesta autotraducció, igual que la resta d'autotraduccions d'Arbó, conté diversos canvis respecte de l'original català, tant de caràcter menor, i que tot sovint responen a la voluntat d'adaptar-se millor a la naturalesa i prosòdia de la nova llengua, com de caràcter major (addicions, supressions i permutacions), que difícilment podria adoptar un traductor allògraf sense permisos especials. Així, la versió francesa presenta les modificacions introduïdes per Arbó en la versió castellana, tant les de caràcter major com les de caràcter menor.

El fet que Gallimard fes servir la versió castellana per fer la traducció francesa queda avalat perquè és l'última versió publicada en aquell moment i per la manera de procedir d'Arbó respecte a la correcció i millora de la seva obra versió a versió. La realitat, però, és que aquest encert no deixa de ser atzarós, perquè l'editorial ignorava, o feia veure que ignorava, la vinculació de l'autor amb la literatura catalana. A l'edició francesa de *Tino Costa*, Gallimard presenta Arbó únicament com a escriptor espanyol i en castellà, obviant per complet la seva obra en català, amb la qual cosa totes les obres anotades ho són en castellà i presentades com a originals, tant si ho són com si es tracten d'autotraduccions. Tot plegat fa evident allò que explicàvem al principi: la invisibilitat de la cultura i la literatura original dels textos traduïts a l'exterior i l'extrema debilitat de la literatura catalana del moment, que no sols necessitava l'espanyola per ser exportada, sinó que a sobre era completament ignorada.

A la versió francesa, però, a més de la reproducció dels canvis introduïts a l'autotraducció en castellà, també hi ha noves modificacions que no apareixien a les versions anteriors. Aquestes modificacions són les que Arbó va fer després de la publicació de la versió en castellà i que ja havia anunciat a Roger Caillois. Així, a la versió francesa hi ha les modificacions de la segona edició i altres modificacions «originals», cosa que encaixa amb la seva manera de procedir quan era ell l'únic responsable del text, tant en català com en castellà, i fa de Víctor Crastre un veritable braç executor de la voluntat de reformulació literària d'Arbó en una llengua que coneix però que no domina prou per escriure-hi amb solvència.¹³

Finalment, la correspondència ens mostra com la feina col·laborativa d'Arbó i Crastre amb *Tino Costa* va obtenir uns magnífics resultats, tant d'execució com de satisfacció per part de tots dos. El que sembla que no va funcionar tan bé va ser la tasca editorial. Si la tria del text i el contracte de traducció s'havien signat ja el 1949, el text no va aparèixer fins al 1954. Aquests cinc anys no van ser ni molt menys per la falta de diligència ni de Crastre ni d'Arbó,

13 Per una informació més àmplia sobre la traducció francesa de *Tino Costa* i per poder constatar aquests canvis textuals, vegeu Ramis (2011b).

perquè la traducció ja estava enllestida i aprovada per l'autor el 1951. Són diverses les cartes en què Crastre expressa a Arbó els problemes i dubtes sobre l'editorial i la falta de resposta que li donen sobre la sortida de l'obra. I per acabar-ho d'arreglar, quan Gallimard va fer aparèixer la novella, va publicar una nota biogràfica d'Arbó plena d'errades i sense donar opció ni al traductor ni a l'autor perquè la poguessin esmenar, tal com alertava Crastre a Arbó a la carta del 17 de maig de 1954.¹⁴

Victor Crastre, Gallimard i les avantguardes parisenques

Més enllà dels avatars de la versió francesa de *Tino Costa* que fa de fil conductor, per les cartes de Crastre hi passa una corrua d'escriptors francesos relacionats, únicament o conjuntament, amb l'editorial Gallimard, les avantguardes literàries, especialment el surrealisme, i la resistència antifeixista. Així, noms d'escriptors tan rellevants com Raymond Queneau, Albert Camus, Georges Bataille o Henry Poulaille, entre d'altres, apareixen contínuament a les cartes. Alhora, editors de l'altura de Roger Caillois, Jean Ballard o Bernard Grasset també hi són ben presents.

Que tots aquests personatges siguin part de la correspondència mostra la voluntat de Crastre de donar a conèixer l'obra d'Arbó i atorgar-li rellevància. En aquest sentit, la traducció de *Tino Costa* que porta a terme n'és el motiu principal, tot i que no exclusivament, perquè es pot comprovar com també ajuda Arbó a intentar introduir al mercat francès altres obres seves, com *Hores en blanc. Notes d'un estudiant que va morir boig*, la biografia de Verdaguer, *María Molinari* i *Terres de l'Ebre*, per ordre d'aparició a les cartes. Tot i que *Tino Costa* pogués obtenir una certa repercussió, ni els intents reiterats d'Arbó que altres obres seves fossin traduïdes al francès ni l'ajuda de Crastre en aquest sentit no van fructificar i cap altra obra d'Arbó, excepte les comentades *Camins de nit* i *Tino Costa*, van esdevenir obres en llengua francesa. No totes les gestions van ser en va, però; *Hores en blanc. Notes d'un estudiant que va morir boig* va ser publicada per primer cop en castellà el 1955, *La hora*

14 La nota introductòria de l'autor a la traducció francesa de *Tino Costa* diu concretament:

«SEBASTIAN [sic] JUAN ARBO [sic]

Sebastian [sic] Juan Arbo [sic] est né en 1920 [sic] à San Carlos de la Repita [sic], village méditerranéen de la Catalogne, non loin de Tortosa. Il eut une enfance modeste. Plus tard, apprenti dans un magasin, il met à profit ses heures de liberté pour faire des lectures vastes et désordonnées qui nourrissent sa vocation littéraire.

C'est en 1931, à Barcelone, qu'il fait paraître son premier roman : *L'Inutile Combat* qui, par son ton âpre, violent, son accent personnel, attire l'attention du public et de la critique.

Les œuvres les plus marquants de S. J. Arbo [sic] sont : *Terre de l'Elbe* [sic] (1934 [sic]), récit de la vie des paysans de l'Elbe [sic] ; *Les Chemins de la Nuit* (1936 [sic]), roman ; une biographie de Cervantes, œuvre vaste et ambitieuse, qui établit définitivement sa renommée. *Tino Costa*, œuvre lyrique d'un tragique puissant et riche d'invention, et *Sous les Pierres Grises*, roman, qui obtient le prix Nadal, la plus haute récompense littéraire espagnole.

Tous [sic] les romans d'Arbo [sic] ont été traduits dans un grand nombre de pays européens. Il est considéré aujourd'hui comme un des écrivains contemporains espagnols les plus importants.»

negra. Notas de un estudiante que murió loco, a l'editorial argentina Sudamericana, en part, gràcies als contactes de Roger Caillois amb els editors sud-americans.¹⁵

Aquesta col·laboració sembla que va ser recíproca i Crastre va comentar a Arbó en diverses ocasions la possibilitat de publicar obra seva en castellà, per a la qual cosa en demana de manera molt subtil i educada la seva col·laboració. Concretament van parlar de les obres *Drames du surrealisme* (1948), *Révolution cubiste* i *Naissance du cubisme* (1948). Les gestions d'Arbó en aquest sentit varen ser tan infructuoses com les de Crastre, ja que cap d'aquests textos va veure la llum en castellà.

Al mateix temps, aquesta quantitat de personatges també dóna a entendre la xarxa de relacions que havia establert Victor Crastre en els seus anys de vida parisenc, cosa que ens remet a una part primerenca i fonamental de la seva biografia.¹⁶ Victor Crastre, nascut a Perpinyà el 1903, va deixar Ceret, ambient cultural que ja freqüentava de ben jove, el 1921, amb tot just 18 anys. Empès pel pintor i escultor André Masson i ajudat pel seu amic ceretià Paul Guitard, Crastre es va introduir al món cultural parisenc a l'abric del surrealisme, al qual va dedicar algunes de les seves obres més reconegudes, i protegit per André Breton, amic de Masson. En aquests anys parisencs va col·laborar en diverses publicacions, com *L'Humanité*, on treballava aleshores Guitard, i *Philosophie*.

La seva tasca principal durant aquells anys, però, es va desenvolupar a la revista *Clarté*, la revista dels intel·lectuals comunistes o filocomunistes de l'època, en què va arribar a ser redactor en cap.¹⁷ Des de les pàgines d'aquesta revista i en inacabables reunions d'intel·lectuals, que li van proporcionar bona part dels contactes, va intentar amb totes les seves forces l'aproximació entre els dos grups, polític i artístic, dels quals formava part: el comunisme i el surrealisme. Aquesta voluntat d'aproximació el portà a redactar el 1925, juntament amb Louis Aragon, el manifest surrealista «La révolution d'abord et toujours».¹⁸ Aquest manifest era una presa de posició contra la guerra del Rif —o del Marroc— i volia ser una primera passa cap a l'agermanament d'aquests dos grups per tal d'unir esforços en el seu objectiu comú de l'oposició a la idea de pàtria.

Aquesta primera aproximació s'havia de concretar un any més tard, el 1926, en una revista que s'havia de dir *La Guerre Civile*. Victor Crastre n'havia de ser el director. El primer número, però, només va rebre quatre textos —un assaig de Breton, un article d'Aragon i algunes pàgines de Péret i de Leiris—, amb la qual cosa la revista no va poder veure la llum i l'embrió quedà enterrat sota l'idealisme dels seus impulsors, encaparrats a barrejar aigua i oli. Evidentment, l'aproximació entre surrealistes i el Partit Comunista Francès, igual que la revista, va fracassar; alguns es van resignar a abandonar la seva actitud transgressora

15 Per tenir una informació més completa sobre aquesta edició i tota la resta de versions que Arbó en va fer, vegeu Ramis (2012). Per conèixer els problemes que aquest llibre va tenir amb la censura i que expliquen el motiu pel qual es va publicar a l'Argentina, vegeu Ramis (2015).

16 Vegeu una biografia de Victor Crastre a Balent i Racine (2008).

17 Sobre la revista *Clarté*, vegeu Cuénot (2014).

18 El mecanoscrit del manifest es pot consultar a <http://www.andrebretton.fr/work/56600100739090>. El manifest publicat es pot consultar a <http://www.andrebretton.fr/work/56600100338660>.

d'avantguarda per integrar-se en els postulats rígids d'un partit polític, mentre que altres van decidir mantenir-se fidels a les seves idees artístiques i allunyar-se dels formalismes de la política de partit.

Més enllà de tots aquests avatars polítics, aquestes relacions mostren un entramat cultural complex lluny de dogmatismes. Crastre i els seus contactes, que provenien del comunisme i l'anarquisme, són avaladors d'un Arbó molt lluny d'aquestes dues ideologies, alhora que Arbó no fa fàstics a l'ajut d'aquests prohoms de les lletres franceses, tot i les seves idees polítiques antagòniques. En aquest sentit, l'idealisme cultural es fa plausible per sobre del sectarisme ideològic, cosa que casa perfectament amb l'actitud humana fraternal que Arbó va mantenir respecte dels seus companys i amics durant tota la vida, especialment durant els últims anys de la dècada de 1930 i els primers de la de 1940, ajudant a uns i altres quan la seva vida va córrer perill a causa de les seves idees polítiques.

Victor Crastre i el cercle artístic de Ceret

La cartes de Victor Crastre estan gairebé totes escrites des de Ceret i en elles hi apareixen un considerable nombre de personatges relacionats amb aquesta població. Resulta que només cinc anys més tard d'haver partit cap a París, el 1926, Crastre va decidir tornar a la Catalunya del Nord. Amb l'excusa oficial de problemes de salut, però amb la decepció pel fracàs de la revista *La Guerre Civile* com a veritable motiu, Crastre es va instal·lar a Ceret, on es va casar amb una noia del poble, Àngela Francesca Maria Pons, el 1927, i va exercir de mestre d'escola, primer a pobles del Vallespir —Serrallonga, Vila-roja i Tellet—, i després a Ceret, fins a la jubilació, el 1958.

L'exercici de la docència, però, era un guanyapà per a un veritable home de lletres i cultura com Crastre, que es va reintegrar plenament a la vida cultural de la Catalunya del Nord, i especialment de Ceret, que havia deixat durant la seva breu però intensa estada parisenca, i de la qual va ser un cronista, activista i crític dels més incansables i interessants.

Ja fos a partir d'innombrables articles a la revista *Vallespir*,¹⁹ entre moltes altres de més enllà de la comarca, o en interessantíssimes monografies, Crastre va donar testimoni de l'esplendor cultural del territori nordcatalà i del poble en particular des de la primera meitat del segle xx. Amic de gairebé tots els artistes que s'estaven o passaven per Ceret, i testimoni des de ben menut de la volada cultural que va agafar de manera atzarosa el poble, va fer la crònica de la «meca del cubisme», tal com la va definir André Salmon, a *Naissance du cubisme : Céret 1910–1920* (1948). I és que Ceret va esdevenir un pol d'atracció artística des que Pablo Picasso i els seus amics Déodat de Séverac, Frank Burty Haviland i Manuel Hugué s'hi van instal·lar de manera temporal o permanent el 1910. Amb el reclam d'aquests artistes, Ceret va veure com hi passaven una gran quantitat de pintors, escultors i escriptors d'importància cabdal, com Frank Burty Haviland, Georges Braque, Juan Gris, Auguste Herbin, Moïse Kisling, Francis Picabia, André Dunoyer de Segonzac, Pierre Brune,

19 Sobre la revista *Vallespir*, vegeu Puig (2010).

André Masson, Maurice Loutreuil, Pinchus Krémègne, Chaïm Soutine, Marc Chagall, Jean Dubuffet, Raoul Dufy, Pablo Gargallo, Eugène Chapiro, Arbit Blatas, Édouard Pignon, Max Jacob, André Salmon, Guillaume Apollinaire, Tristan Tzara, etc., que, juntament amb la comunitat amb els intel·lectuals i artistes locals, com Aristides Maillol, Pierre Camo, Ludovic Massé i el mateix Víctor Crastre, van fer de Ceret un lloc únic i imprescindible per a la història de l'art del segle xx.²⁰

Entre els molts amics artistes de Crastre, potser caldria destacar Manuel Martínez Hugué, Manolo, a casa de qui es va estar durant un bon grapat d'anys a la seva tornada de París, i a qui va dedicar un altre dels seus assajos destacats: *Manolo* (1932). Amics des de 1923, Crastre va fer-li en aquesta obra la biografia i la crítica del seu estil i de la seva estètica com a escultor, tot diferenciant-lo d'allò que feia Aristides Maillol.

Els Maragall

Victor Crastre, com hem vist, va ser un activista cultural de la Catalunya del Nord i va ser especialment actiu en la crítica i la crònica artística de Ceret i els moviments d'avantguarda, especialment el surrealisme, del qual va formar part. Tot i que d'expressió francesa, tal com es pot comprovar en les cartes que envia a Arbó, va ser un divulgador i traductor de la literatura catalana. En el cas d'Arbó ja ha quedat clara la voluntat de difusió de la seva obra, però en la correspondència surt un altre prohomer de les lletres catalanes que va aparèixer en francès a través de la seva ploma: Joan Maragall.

Un dels amics més íntims de Crastre va ser el pintor Josep Maragall i Noble, el sisè dels tretze fills de Joan Maragall i Clara Noble, que també freqüentava Ceret. A partir d'aquesta estreta amistat i de l'admiració que professava cap al poeta barceloní, Crastre va intentar en diverses ocasions publicar-ne traduccions al francès. Tal com es veu en la correspondència amb Arbó, la tasca no li fou gens fàcil i no es pogué materialitzar fins al 1968. Gràcies a la intermediació de Joan Estelrich, que havia estat el representant d'Espanya a la UNESCO entre 1952 i 1958, i resident a París fins a la seva mort, i al suport de Roger Caillois amb aquesta institució i el PEN Club, el 1968 es va poder publicar l'única antologia de poemes dedicada exclusivament a Joan Maragall, *Poèmes*, publicada a Madrid pel Ministerio de Asuntos Exteriores.²¹ D'aquesta antologia, prologada per Guillermo Díaz-Plaja, Crastre va traduir els poemes «La fin de Serrallonga», «Haidé», «Le comte Arnau: Escolium», «Hymne ibérique» i «La cascade de Lutour»; els altres traductors van ser: Jean Jacques Bertrand, Albert Schneeberger, Ramon Sugranyes de Franch, Rafael Tasis, Josep Palau i Fabre, Albert Camus i Víctor Alba.

Comptat i debatut, les cartes que Crastre va enviar a Arbó ens fan llum sobre dos homes compromesos amb el seu temps i amb la seva obra. Crastre i Arbó, de formació, idees i

20 Per conèixer amb profunditat la importància de Ceret en el món artístic d'avantguarda, especialment en el cubisme, a part de l'assaig de Víctor Crastre, vegeu Duchâteau (2011).

21 Sobre la recepció de Joan Maragall a la literatura francesa, vegeu Güell (2012).

trajectòries molt diferents, i en alguns punts antagòniques, mostren una entesa envejable en allò que consideren essencial: l'amor i la divulgació de la cultura a banda i banda dels Pirineus. Des del punt de vista més personalista de l'obra de cadascun dels dos fins a la tasca més altruista de donar a conèixer la cultura i les idees de l'altre, hi ha un rerefons fraternal i de col·laboració entre dos homes de lletres entregats a la seva feina, que van anar forjant, a poc a poc, una relació de complicitat i amistat epistolar.

1

Céret, le 19.v.50

Cher Monsieur,

Excusez mon silence. J'attendais pour vous écrire d'avoir reçu les conditions de Gallimard. Après réception de la lettre ci-jointe de R. Queneau,²² secrétaire général des Ed^{ons}, j'avais envoyé mon acceptation et j'attends maintenant un accord définitif.

J'ai bien reçu votre livre (avec les modifications apportées)²³ et j'ai commencé mon travail, traduisant les 40 premières pages. Dès que j'aurai l'engagement de Gallimard (il faut toujours se méfier avec cette maison), je pousserai mon travail beaucoup plus vite.

Je mettrai prochainement au net les pages traduites et je vous les ferai parvenir par le canal de M. Sabaté.²⁴ Je crois qu'il vaut mieux attendre pour les dactylographier que vous les ayez lues, afin d'éviter des surcharges sur le texte à donner à l'éditeur. Je vous communiquerai ensuite, à la fin et à mesure de mon travail, les résultats de celui-ci (par 50 pages environ).

... Je vous signale en passant deux difficultés rencontrées. 1° : Page 23 : parlant de la famille du vieux Lino vous écrivez : « ... vivía con sus dos hijas... » et vous faites ensuite mention de la fille : Sileta. Est-ce une erreur ou un oubli ?

2° Les mots : « portal » et « gagnón » se traduisent en français par le seul mot : vestibule. Peut-on employer, en partiel cas, le mot « galerie » ou « entrée » ?

... J'aimerais lu *Les chemins de la nuit* dans la traduction française.²⁵

Croyez, cher Monsieur, à mes sentiments les meilleurs :

Victor Crastre

22 Raymond Queneau (1903–1976) es va incorporar a Éditions Gallimard el 1938. Hi va treballar com a lector, traductor de l'anglès i membre del comitè de lectura de l'editorial. Va ser el director de la col·lecció «L'Encyclopédie de la Pléiade».

23 Es tractaria de la revisió de l'autotraducció castellana de *Tino Costa*: Juan Arbó, Sebastià. 1948. *Tino Costa*. Barcelona: Destino. Un any abans havia publicat la versió catalana, que sembla que estava enllestida, o pràcticament, durant la Guerra Civil, però que no va publicar fins al 1947 per la prohibició taxativa fins a aquest any de publicar en català: Juan Arbó, Sebastià. 1947. *Tino Costa*. Barcelona: Àncora.

24 Modest Sabaté i Puig (Cassà de la Selva, 1909 – el Voló, 1986) era un polític i empresari de la indústria surera. Llicenciat en Lletres per la Universitat de Barcelona, va fer de comentarista de teatre i redactor de política a *La Veu de Catalunya* del 1928 al 1936. Quan va esclatar la guerra civil s'exilià al Voló (Rosselló), on regentà diversos negocis. Va treballar per aconseguir la reconstrucció de la Lliga Catalana els anys 1945–1946. Juntament amb Octavi Saltor i Salvador Millet de Bel va ser un dels fundadors el 1976 de la Lliga Liberal Catalana. Va ser promotor de la cultura catalana a la Catalunya del Nord i dona nom al Premi Literari Juvenil Modest Sabaté, de Perpinyà. Publicà, en col·laboració amb J. Costa i Deu, *La nit del 6 d'Octubre a Barcelona* (1935) i *La veritat del 6 d'Octubre* (1936). A més, el drama *Un pas enllà* (1935), la novel·la d'humor *Un club per a senyores soles* (1962), *9 contes catalans* (1960) i una *Història de la Lliga* (1969).

25 Vegeu la nota 7.

2

Céret, le 30 juin 50

Cher Monsieur,

J'attendais pour vous répondre d'avoir reçu les conditions de Gallimard. Elles me sont enfin parvenues. Celui-ci m'offre 60.000 f ; ce n'est pas énorme — le travail est considérable et délicat — ; mais j'ai accepté pour éviter de nouveaux retards.

Entre temps, j'ai poursuivi ma traduction. J'ai traduit dans leur forme définitive (sauf corrections ultérieures) les 48 premières pages. Je vais maintenant consacrer plusieurs heures par jour à cet ouvrage et je compte fermement remettre mon texte complet à l'éditeur, fin Septembre.

Je crois avoir respecté vos désirs. Bien entendu, il ne faut pas oublier qu'il s'agit de donner au lecteur français l'impression de lire un livre écrit en français et non pas traduit et certain mot à mot servirait autant à la beauté de la langue qu'à l'esprit du livre. D'autre part, le castillan est souvent plus fortement pittoresque que le français, d'où, souvent, dans les traductions, cette impression de débilité... Mais vous jugerez, pièces en mains. Voulez-vous me dire la date du prochain voyage de M. Sabaté, afin que je lui remets les pages traduites ?

... Oui, je suis l'auteur du *Drames du surréalisme*²⁶ et de la *Révolution cubiste*.²⁷ Le *Drames* devait paraître chez Gallimard qui l'avait accepté, puis, pour des raisons obscures, ne l'a pas publié. Camus²⁸ s'occupe de le faire insister et, de mon côté, je suis lié avec les Ed^{ons} de Minuit qui s'y intéressent. La *Révolution* est une version augmentée de la *Naissance du cubisme*²⁹ (paru l'an passé). Ce livre va sans doute être traduit en Danemark. Je joindrai un exemplaire de la *Naissance* à mon envoi. Si vous considérez qu'une traduction de l'ouvrage complet soit possible en Espagne, voulez-vous me le signaler ?

... J'ai toujours l'intention d'aller à Barcelone cet été, chez Maragall.³⁰ Ce serait après un voyage qui je dois faire en Provence pour rencontrer Bataille³¹ et Camus.

Croyez, cher Monsieur, à mes sentiments de vive sympathie.

Victor Crastre

26 Crastre, Victor. 1963. *Le Drame du surréalisme*. París: Les Editions du Temps.

27 No hem estat capaços de trobar la referència exacta d'aquest document.

28 Albert Camus (1913–1960) va ser novel·lista, dramaturg i assagista. Membre d'un moviment de resistència a París durant la Segona Guerra Mundial, va ser redactor en cap del diari *Combat* després de l'alliberament francès. Va rebre el Premi Nobel de literatura el 1957. A Gallimard hi va dirigir la col·lecció «Espoir».

29 Crastre, Victor [1948]. *La Naissance du cubisme (Céret 1910–1920)*. S. l.: Ophrys éd.

30 Josep Maragall i Noble (Barcelona, 1900 – L'Ametlla del Vallès, 1982). Pintor, havia format part de l'escola de Ceret, com l'escultor Manolo Hugué, pintor autodidacte influït per l'impressionisme, exposà a París, Perpinyà, Ceret i Barcelona.

31 Georges Bataille (1897–1962) va fer una obra molt variada i heterodoxa que incorpora els trets més destacats de la seva vida: el catolicisme, la pèrdua de la fe, la psicoanàlisi, l'adhesió al Cercle Communiste Démocratique, la lluita contra el feixisme, la fundació d'un Collège de Sociologie i de la revista *Critique*.

3

L'Ametlla del Vallès,³² le 4.IX.50

Cher Monsieur,

Je suis en Espagne depuis samedi et je porte les 150 premières pages mises au net de *Tino Costa*.

Je serai à Barcelone à partir de vendredi soir jusqu'à mardi, chez J. Maragall (79, Alfonso XII. Tel : 27.32.19)³³ où vous pourrez me rencontrer. Dans le cas où vous seriez absent de Barcelone à cette date, je laisserai le manuscrit à cette adresse où vous pourrez le retirer. Vous pouvez me le faire renvoyer par M. Sabaté.

Croyez, cher Monsieur, à mes sentiments les meilleurs.

Victor Crastre

32 Li escriu des de la casa que el seu amic Josep Maragall tenia a l'Ametlla del Vallès, on va morir el 1982.

33 Aquesta és l'adreça de la casa pairal de la nissaga Maragall al barri de Sant Gervasi, que actualment és la Casa Museu Joan Maragall.

4

Barcelone, le 12.IX.50

Cher Monsieur,

J'ai beaucoup regretté de ne pouvoir vous rencontrer.

Je vous laisse ici les premiers chapitres traduits et recopiés du *Tino Costa*. J'ai quelques quarante pages encore en brouillon. Plusieurs voyages m'ont mis en retard. J'espère, cependant, avoir terminé ce travail vers la fin octobre.

... Je vous remets également ma *Naissance du cubisme* — qui refonde le quart de ma *Révolution cubiste* — et les pages des *Drames du surr.* publiés par *Les Temps Modernes*.³⁴ Si vous jugez depuis cela qu'une traduction soit possible, j'en serai fort heureux.

Recevez, cher Monsieur, l'assurance de mes sentiments les meilleurs.

Victor Crastre

34 La revista *Les Temps Modernes* va aparèixer a l'editorial Gallimard de l'octubre de 1945 fins al desembre de 1948, a l'editorial Julliard de gener de 1949 al setembre de 1965, a Presses d'aujourd'hui d'octubre de 1965 al març de 1985, i altre cop a Gallimard a partir d'abril de 1985. Jean-Paul Sartre en va ser el director fundador i el primer comitè de redacció estava format per Raymond Aron, Simone de Beauvoir, Michel Leiris, Maurice Merleau-Ponty, Albert Olivier i Jean Paulhan. En aquella primera època hi van escriure personalitats tan importants com el mateix Sartre, Richard Whright, Maurice Merleau-Ponty, Francis Ponge, Raymond Aron, Jacques-Laurent Bost, Jean Roy, Samuel Beckett, Alberto Moravia, Carlo Levi, James Agee, Boris Vian, Raymond Queneau, Jean Genet, Violette Leduc, Nathalie Sarraute, etc. La col·laboració en qüestió, «Le drame du surréalisme, 1924–1926», va aparèixer dues vegades els mesos de juliol i agost de 1948, als números 34 (pp. 42–61) i 35 (pp. 290–313) de la revista.

5

Céret, le 5.x.50

Cher Monsieur,

Je suis très heureux que ma traduction vous donne toute satisfaction. Le travail se poursuit à un bon rythme puisque j'ai atteint le chapitre IV de la dernière partie.

D'accord pour les chansons : je laisserai le texte castillan.

Voulez-vous me dire quelle date fixe Gallimard, dans le contrat, pour la publication ?

J'ai eu il y a quelques jours la visite de M. Sabaté. Il confie aller à Barcelone dans le courant du mois. Vous pourrez donc lui confier le manuscrit (il serait dangereux de l'envoyer par la poste où il y a trop de risques de perte).

Je crois qu'il conviendrait de commencer à « taper » pour gagner du temps. Ne croyez-vous pas que je pourrai donner à la dactylo les pages que j'ai ici puis qu'il est acquis qu'il y a peu de corrections à apporter à ma traduction ?

... Oui, je serai enchanté de voir mes livres traduits à Barcelone. Ne vous arrêtez pas à la brièveté de mes textes. N'y voyez qu'« échantillons » d'ouvrages complets, que je vous ai envoyés pour vous donner une idée de leur esprit. Si vous voyez une possibilité précise de traduction, faites-moi signe et je vous enverrai le manuscrit complet de la *Révolution cubiste* (par M. Sabaté).

Agréez, cher Monsieur, l'assurance de mes sentiments les meilleurs :

Victor Crastre

6

Céret, le 9.11.50

Cher Monsieur,

J'ai regretté de ne pas avoir établi plus tôt le contact avec vous : j'étais, en effet, à Barcelone il y a un mois (chez mon ami Maragall) et nous aurions pu nous entretenir de vive voix de notre projet de traduction.

Quand j'ai reçu votre lettre j'avais déjà traduit pour les envoyer à Caillois³⁵ les trois premiers chapitres de votre livre. J'ai en ce moment un travail très pressé à terminer (mon livre sur Breton)³⁶ et le temps m'est mesuré : aussi n'ai-je traduit qu'une partie du chapitre que vous me signalez. Le texte, cependant, garde ainsi tout son sens.

... Caillois ne m'a pas dit chez quel éditeur doit paraître *T. C.* et si l'ouvrage a été pris ferme : le savez-vous ?

J'envoie aujourd'hui même ces pages (le double) à Caillois.

Croyez, cher Monsieur, à ma sympathie :

Victor Crastre

Victor Crastre
Céret (P. O.)

35 Roger Caillois (1913–1978) va ser membre del grup surrealista entre 1932 i 1935 i va fundar el Collège de Sociologie el 1938, juntament amb Georges Bataille. A partir de 1935 va començar a col·laborar amb la *Nouvelle Revue Française* i Gallimard, col·laboració que el va portar, entre altres coses, a crear i dirigir la col·lecció «La Croix du Sud» (1951–1970), quan va tornar de l'exili argentí durant la Segona Guerra Mundial. Aquesta col·lecció, en la qual s'havia de publicar originàriament *Tino Costa* —finalment va ser a «Du monde entier»—, estava pensada per publicar-hi bàsicament autors hispanoamericans i va ser la via d'entrada i la descoberta per part del públic francès de noms tan rellevants com Borges, Cabrera Infante, Cortázar, Sábato, Vargas Llosa, etc.

36 Crastre, Victor. 1963. *André Breton*. S. l.: Arcanes.

7

Céret, le 29.XII.50

Cher Monsieur,

A fin de gagner du temps, je vous fais porter cette lettre par Madame Manolo³⁷ qui a passé ici une quinzaine de jours et qui rentre à Barcelone.

J'ai terminé ma traduction depuis trois semaines et je viens de trouver une dactylo qui tapera le texte en quinze jours. Mais avant de commencer le travail je voudrais savoir si vous tenez à avoir le double de l'œuvre dactylographiée. En effet, une double copie entraîne un supplément de dépense de 10 f par pages (soit environ 4 500 et 5 000 f le travail complet revient à 18 000 f !!!) et je ne la ferai faire que si vous êtes disposé à en couvrir le prix. Voulez-vous me dire le plus rapidement possible quelle est votre décision ?

Il faut aller vite car je veux envoyer *Tino C.* à Gallimard avant la fin janvier.

... Je vous enverrai ma *Rév. Cubiste* quand elle paraître : en avril si l'éditeur tient ses promesses !!

Croyez à mes sentiments dévoués :

Victor Crastre

37 Es tracta de Jeanne de la Rochette, Totote, esposa de l'artista Manuel Martínez Hugué (Manolo), membre destacat del cercle de Ceret, del qual Crastre també formava part i a qui va escriure el prefaci del catàleg de l'exposició a la Galerie Louise Leiris de París del 17 de maig al 17 de juny de 1961: *Manuel, Martinez Hugué dit Manolo. Sculptures, gouaches, dessins*. Sembla ser que Totote i Manolo es van conèixer als voltants de 1905, quan ella era la cambrera d'una cafeteria parisenc, i a partir d'aleshores es van convertir en una parella inseparable durant quaranta anys, fins a la mort de l'artista. Per conèixer amb més profunditat aquest personatge, vegeu Coromina (2014). Totote apareix diverses vegades com a Madame Manolo a l'obra *Vida de Manolo* de Josep Pla.

8

Céret, le 18.IV.51

Cher Monsieur,

Voici la copie de *Tino Costa* : la dactylo l'avait faite sans que je la lui demande. Comme je vous l'ai dit j'ai remis mon travail à Gallimard début Janvier. Savez-vous quand il sera édité ? (A ce moment il y avait deux ouvrages qui devaient paraître avant la votre.)

Roger Caillois vient de m'écrire ceci : « Vous me rendriez service en demandant à S. J. Arbó d'envoyer de ma part le manuscrit de son nouveau roman à M. Urgoiti,³⁸ Editorial Sudamericano, Alsina 500, Buenos-Aires, que j'ai prévenu et qui songe à le publier éventuellement. »³⁹ Voilà qui est fait. J'ajoute, pour ma part, que je suis disposé à traduire cet ouvrage, s'il est accepté en France. J'en parlerai d'ailleurs à Caillois.

J'espère que ma *Rév. cubiste* sortira cet été.

Caillois a remis à Paulhan⁴⁰ mes poèmes traduits de Maragall.⁴¹ Nous attendons sa décision. Bien amicalement à vous :

Victor Crastre

38 Julián Urgoiti era fill de Nicolás Urgoiti, empresari espanyol de Papelera Española i dels diaris *El Sol* i *La Voz*, i representant d'Espasa-Calpe a l'Argentina. Va dirigir com a gerent editorial, juntament amb Antoni López Llausàs, propietari de la Llibreria Catalònia, com a gerent executiu, l'editorial Sudamericana, una editorial amb un èxit notable, que va publicar, a més d'autors hispanoamericans, autors exiliats de l'Estat espanyol, com ara Salvador de Madariaga, Josep Ferrater Mora, Claudio Sánchez Albornoz, Francisco Ayala o Ramón Gómez de la Serna.

39 Juan Arbó, Sebastià. 1955. *La hora negra. Notas de un estudiante que murió loco*. Buenos Aires: Sudamericana. Es tracta de l'autotraducció castellana de l'obra *Hores en blanc. Notes d'un estudiant que va morir boig*. Aquesta obra, ja publicada en dues ocasions abans de la guerra (Col·lecció Balaguer, 1933; Quaderns Literaris, 1935), va tirar endavant i va ser una realitat en castellà. És l'única obra d'Arbó publicada fora de les fronteres de l'Estat espanyol, concretament a l'Argentina, per culpa de les traves imposades per la censura franquista. Sobre aquesta obra i els problemes d'Arbó amb la censura, vegeu Ramis (2012) i (2015).

40 Jean Paulhan (1884–1968) va ser un estudiós francès, especialment en el camp de la literatura. Va col·laborar amb la revista surrealista *Littérature* i a partir de 1920 a la *Nouvelle Revue Française*, en què va exercir de secretari fins al 1925, moment en el qual, després de la mort de Jacques Rivière (1886–1925), va ser-ne nomenat director, càrrec que va ocupar fins al 1940. Posteriorment va tornar a dirigir aquesta publicació entre 1953 i 1963. Com a director de la *Nouvelle Revue Française*, va ser una de les figures principals de les lletres franceses del període d'entreguerres per la influència que va exercir com a descobridor de nous escriptors i promotor de tendències estètiques. A part d'això, el 1941, en plena ocupació nazi, va fundar, juntament amb Jacques Decour, el setmanari *Les Lettres Françaises*, que es va convertir en el mitjà cultural francès de resistència més important del moment. Així mateix, també va col·laborar amb el diari *Résistance* i el 1942 va fundar, amb Vercors (pseudònim de Jean Bruller), Éditions de Minuit. Després de la Segona Guerra Mundial va entrar a treballar a Gallimard, amb la qual mantindria la vinculació fins a la seva mort, i on va dirigir els Cahiers de la Pléiade.

41 Segurament aquests poemes són «La fin de Serrallonga», «Haidé», «Le comte Arnau: Escolium», «Hymne ibérique», «La cascade de Lutour», que no van aparèixer fins al 1968 a l'única antologia de poemes dedicada exclusivament a Joan Maragall en francès: Maragall, Joan (1968). *Poèmes*. Madrid: Ministère des Affaires Étrangères, 1968. Sobre la recepció de Joan Maragall a la literatura francesa, vegeu Güell (2012).

Céret, le 17.v.54

Cher Monsieur et ami,

Je viens de recevoir un exemplaire de *Tino Costa*. La présentation en est fort réussie car la collection « Du monde entier » reçoit des soins tout spéciaux. La couverture, en particulier, tient, ce qui est rare chez Gallimard.⁴²

Je suis heureux que vous soyez content de ma traduction. Elle est cependant loin d'être parfaite car au moment où je la fis, j'avais perdu le contact avec la langue castillane. Aujourd'hui je ferai certainement mieux. Aussi suis-je tout disposé à traduire votre nouveau roman aussi bien que les *Caminos de noche* (si Albin Michel consent à faire les frais d'une nouvelle traduction, ce dont je doute un peu). Tenez-moi au courant.

Savez-vous que j'étais à Barcelone le jour même où vous m'écriviez ? Je m'étais bien proposé de vous rencontrer et avec Torroellas qui était venu à Céret et à qui j'ai apporté mon essai sur le cubisme en vue d'une traduction possible, je devais aller vous voir à l'Or du Rhin.⁴³ Malheureusement mon séjour à Barcelone à l'occasion du mariage de ma fille a été du plus brefs (24 heures) et il m'a été absolument impossible d'exécuter mon profil. Je reviendrai cet été à Barcelone et je vous promets ma visite en ce temps.

Voici l'adresse de Camus : 29, rue Madame. Paris VI. Vous pouvez lui envoyer le livre de ma part. Il l'aura d'ailleurs certainement car il travaille régulièrement chez Éditions Gallimard.

Vous pouvez aussi l'envoyer à Jean Ballard.⁴⁴ Dirigez sur *Cahiers du sud*⁴⁵ (10, Cours du Vieux Port, Marseille), toujours de ma part car je collabore souvent à la revue.

La notice qui ouvre le livre — et qui l'on ne m'avait pas communiquée — fourmille d'erreurs. On vous fait naître en 1920 et publier votre premier livre à... 11 ans. L'Ebre

42 Juan Arbó, Sebastià. 1954. *Tino Costa*. Paris: Gallimard. [Traducció de Víctor Crastre.]

43 Es tracta del cafè Oro del Rhin (Oro del Rin, després de la Guerra Civil), una cafeteria que es trobava a la cantonada de la Gran Via de les Corts Catalanes i Rambla Catalunya de Barcelona, que va romandre oberta entre 1924 i 1969 i que va tenir molts intel·lectuals com a clients. Aquest cafè, juntament amb el Saló Rosa i l'Ateneu Barcelonès, és un dels llocs que sovintejava Arbó per escriure.

44 Jean Ballard (1893–1973) va ser un escriptor i editor autodidacte que es guanyava la vida com a pesador a Marsella. Paral·lelament, va ser el director de la revista literària *Cahiers du sud*, una revista feta des de Marsella, a la qual va dedicar els màxims esforços de la seva vida i per la qual cosa és conegut i reconegut.

45 *Cahiers du sud* va ser una revista literària francesa elaborada des de Marsella que publicava tant estudis i crítica literària com creació literària. Va ser fundada per qui fou el seu únic director, Jean Ballard, el 1925 i es va publicar ininterrompudament fins al 1966, a excepció d'un breu període de temps sota el règim de Vichy. Aquesta revista era hereva de la revista poètica i literària *Fortunio*, fundada el 1914 per Marcel Pagnol, en la qual ja hi va col·laborar des de bon començament el mateix Ballard. Entre altres, van publicar textos de Crevel, Soupault, Eluard, Péret, Artaud, Desnos, Masson, Michaux, Reverdy, Céline, Valéry, Adamov, Caillois, Chastel, Yourcenar, Cayrol, Breton, Saint John Perse, Simone Weil, Char, Gracq, Ponge, Du Bouchet, Celan, Puel, etc., a més de traduccions d'Asturias, Carpentier, Kafka, D. H. Lawrence, Faulkner, Dos Passos, Walter Benjamin o Fernando Pessoa, entre d'altres. Sobre aquesta revista, consulteu Paire (1993).

devient l'Elbe !!! Signalez cela à l'éditeur mais il est sans doute trop tard pour corriger ces fautes.⁴⁶

A vous lire et en toute sympathie :

Victor Crastre

⁴⁶ Vegeu la nota 13.

10

Reynès, le 7.III.55

Cher Monsieur et ami,

Si j'ai tardé quelque temps à vous remercier de votre magnifique *Verdaguer*⁴⁷ c'est que j'ai voulu lire l'ouvrage avant de vous en écrire... et celui-ci ne se lit pas en un jour. Il est passionnant comme le roman le plus dramatique. Je savais par mes amis de Catalogne que la vie de Verdaguer avait été marquée par une crise grave, mais je n'en soupçonnais pas l'ampleur. Votre livre éclaire admirablement cette tragédie qui est à la fois tragédie de poète et aussi de prêtre et d'homme. Quel tragique humour dans la vie de celui qui vendait ses livres pour acheter du pain et qui a eu à ses obsèques tout le peuple catalan derrière son cercueil !

Je crois que vous étiez le mieux qualifié pour nous donner cette biographie car Verdaguer est bien de votre famille. Je pensais en vous lisant que le poète était un peu le frère de Tino Costa et que ce que vous aviez aimé en lui — en dehors de son génie — s'était cette forte sincérité, cette implacable fidélité à soi-même, plus souvent génératrice d'infortunes que de succès. Votre livre est ainsi, par delà la vérité historique, son témoignage vivant.

Puisque nous parlons des grands poètes de votre pays, laissez-moi vous dire que je viens de tenter quelques démarches pour pouvoir traduire Maragall. Caillois me dit que l'Unesco accepterait peut-être mon projet si le Pen Club international le recommandait fortement. Sur le conseil de Maragall, je viens d'écrire à Estelrich⁴⁸ pour lui demander avis. Connaissez-vous celui-ci ? Je crois que tout le désigne pour favoriser cette entreprise.⁴⁹

47 Juan Arbó, Sebastià. 1952. *Verdaguer, el poeta, el sacerdot i el món*. Barcelona: Aedos.

48 Joan Estelrich (Felanitx, 1896 – París, 1958) va ser un escriptor i polític mallorquí. Després d'estudiar Filosofia i Lletres a la Universitat de Barcelona, s'afilià a les Joventuts de la Lliga Regionalista, influït per Francesc Cambó, de qui fou secretari. A Barcelona fundà la revista *Quaderns d'Estudis* (1918), la col·lecció *Mínerva* i dirigí la Fundació Bernat Metge (1923–1958), per a la qual traduí una part del volum primer dels *Discursos de Ciceró* (1923) i del segon de la *Història d'Alexandre el Gran* de Quint Curci Ruf (1926). També col·laborà a *La Veu de Catalunya*. Partidari de dur a terme una política exterior catalanista, el 1919 havia fundat la plataforma *Expansió Catalana* i actuà a Ginebra a la Societat de Nacions. Durant la Dictadura de Miguel Primo de Rivera s'encarregà de la campanya internacional de la Lliga Regionalista per difondre el problema català, raó per la qual s'hagué de mantenir a l'exili. Fou diputat a corts de la Lliga a les eleccions de 1931, 1933 i 1936, i des del 1933 formà part del consell de govern de Lliga Catalana i del Front Català d'Ordre. El 1936 fou nomenat delegat membre del Consell Interparlamentari a Brusselles. També fou nomenat delegat espanyol a la Comissió de l'assemblea de la Societat de Nacions. Durant la Guerra Civil, indignat per la persecució política i religiosa i influït per Cambó, es posà de part dels insurrectes. A principis de 1937, s'installà a París, on contactà amb Carles Soldevila i organitzà el Comitè Intel·lectual d'Amicitia de la France et d'Espagne. També formà part de l'Oficina de Propaganda i Premsa a París i dirigí *Occident*, revista de propaganda del govern de Burgos. El 1944 decideix marxar a París. Un cop allà va viure l'alliberament de la ciutat de l'ocupació nazi. El 1949 marxà a Tànger, on va dirigir el diari *España*. Del 1952 al 1958 representà Espanya a la UNESCO i s'installà a París, d'on ja no tornaria.

49 Aquesta iniciativa es va materialitzar el 1968 en una antologia de poemes de Joan Maragall traduïts al francès: Maragall, Joan. 1968. *Poèmes*. Madrid: Ministère des Affaires Etrangères. El llibre, amb una

Où en êtes-vous de vos travaux ? Je ne sais si vous avez obtenu d'Albin Michel une retraduction de vos « Chemins de nuit ». Avez-vous d'autres projets de traduction ?

Je ne sais rien de Torroella.⁵⁰ Est-il à Barcelone ? Vous savez peut-être que je lui avais confié mon livre sur le cubisme pour essayer de le publier en Espagne. Il est évident que je ne me formaliserai nullement s'il n'y a pas réussi. Faites-lui mes amitiés.

J'irai certainement à Barcelone dans les mois prochains. Je ne peux préciser si ce sera à Pâques ou pendant les vacances d'été. J'ai été débordé de travail en temps derniers : traductions pour l'Unesco, articles à paraître dans « Preuves »⁵¹ et les « Cahiers de Poésie »⁵² de Bruxelles... et le temps est si court !

Trouvez ici une fois de plus mes remerciements pour le magnifique « Verdaguer » et recevez, cher Monsieur et ami, l'assurance de ma sympathie profonde :

Victor Crastre

REYNES (Pyr. Or.)

J'ai fait lire *Tino Costa* au romancier Ludovic Massé⁵³ qui m'en a parlé avec admiration enthousiaste.

introducció de Guillermo Díaz-Plaja, forma part d'una sèrie de traduccions publicades pel Consell d'Europa amb l'objectiu de difondre obres literàries escrites en llengües europees poc esteses.

50 Rafael Santos i Torroella (Portbou, 1914 – Barcelona, 2002) va ser crític d'art, poeta i dibuixant. Va ser autor de diversos llibres sobre Joan Miró, Pablo Picasso i Salvador Dalí, entre d'altres, i contribuï a renovar el panorama artístic català després de la guerra, des de la Universitat de Barcelona i *El Noticiero Universal*, acció que el portà a ser considerat una autoritat en l'univers artístic. En el camp literari, Santos publicà diversos volums de poesia en castellà. Efectuà també moltíssimes traduccions de l'anglès i el francès, especialment de llibres infantils i estudis d'art. Fou un dels descobridors del talent de Joan Brossa, del qual el 1951 va publicar la primera traducció a l'espanyol.

51 *Preuves* (1951–1974) va ser una revista francesa de caràcter anticomunista durant el període de la Guerra Freda. La va fundar François Bondy, antic membre del Partit Comunista Francès, i estava subvencionada per la CIA. Per saber-ne més, consulteu Achab (2000) i Grémion (1987).

52 Tot i que no en tenim cap prova ferma, és força plausible que es tractés de la revista *Le Journal des poètes*, una revista belga fundada el 1930, que va dedicar, a instàncies del poeta i traductor belga Edmond Vandercammen, un número monogràfic a la poesia catalana en el tercer volum de l'any 1955, que ocupava 12 de les 14 pàgines de la publicació. Jaume Bofill i Ferro va fer la tria dels textos i la introducció d'aquest número, que va comptar amb poemes de Josep Carner, Guerau de Liost, Josep Maria López Picó, Carles Riba, Josep Maria de Sagarra, Clementina Arderiu, Josep-Sebastià Pons, Lluís Valeri, Joan Salvat-Papasseit, J. V. Foix, Ventura Gassol, Marià Manent, Tomàs Garcés, Ricard Permanyer, Joan Oliver, Bartomeu Rosselló-Pòrcel, Joan Teixidor, Salvador Espriu, Joan Vinyoli, Rosa Leveroni, Màrius Torres, Josep Palau i Fabre, Joan Perucho, Joan Triadú, Jordi Sarsanedas, Joan Fuster, Blai Bonet i Albert Manent. Tots els textos d'aquest número eren en francès; tenint en compte la trajectòria i els coneixements de la literatura catalana de Crastre, segurament va ser en aquesta tasca de traducció en què va intervenir. Sobre aquest número concret, vegeu Guardiola (1993); sobre *Le Journal des poètes* en general, vegeu Vertenoil (s. d.).

53 Ludovic Massé (Èvol, 1900 – Perpinyà, 1982) va ser un mestre i escriptor nord-català en llengua francesa. Passà la infància a Sant Joan de Pladecorts i cursà els estudis secundaris a Ceret. Després d'estudiar magisteri es dedicà al periodisme, publicant amb un reguitzell de pseudònims articles esportius a *Le*

11

Céret, le 19–XI–1957

Cher Juan Sébastian Arbo,

Voici près de deux mois que vous avez en l'extrême gentillesse de me donner vos deux ouvrages si aimablement dédicacés et si je ne vous ai pas écrit plus tôt pour vous en remercier, c'est que j'attendais pour le faire de connaître le résultat de la démarche que j'avais tentée auprès de Poulaille⁵⁴ dès après lecture de *María Molinari*.⁵⁵

Laissez-moi vous dire tout d'abord combien j'ai aimé cet ouvrage. (Très pris par la rentrée je n'ai pas encore eu le temps de terminer *Tierras del Ebro*⁵⁶). J'ai été pris par le « drame » de votre récit, par la force et la variété des caractères et fort intéressé par la peinture d'époque, par l'exactitude de votre analyse de la crise de l'âme contemporaine qui est la même en Espagne que partout ailleurs.

Ce sont toutes ces qualités que j'ai fait valoir auprès de Poulaille et j'ai reçu hier sa réponse que je vous transmets... non sans vous la transcrire car il faut avoir une certaine habitude de l'écriture de ce cher ami pour pouvoir la déchiffrer ! (Cher V. Crastre : Je ne suis plus chez Grasset⁵⁷ mais j'y vais deux fois par semaine. Je leur ai parlé du roman de votre ami

Méridional sportif. El 1916 havia començat a dedicar-se a l'ensenyament fent substitucions a Cabestany, i hi obtingué la plaça de mestre el 1919. El 1926 va ser destinat a l'escola de Ceret, feina que compaginà amb la d'entrenador del club de rugbi de la vila. L'any 1932 s'adherí al Groupe des Écrivains Proletariens i el 1936 es féu membre del Comitè de vigilància dels intel·lectuals antifeixistes; d'ideologia llibertària i pacifista, també esgrigué en revistes polítiques (com *Proletariat*).

54 Henry Poulaille (1896–1980) va ser un escriptor llibertari que va crear el corrent de la literatura proletària. Va escriure nombroses novel·les, assajos i articles sobre cinema, literatura i tradicions populars. Va fundar una desena de revistes llibertàries en què es dedicava a la promoció de la literatura popular i les utopies socials. El 1923 va entrar a treballar a Éditions Grasset com a director del servei de premsa. Fins que es va jubilar, el 1956, va exercir de conseller literari de l'editorial sense que constés enlloc com a tal.

55 Juan Arbó, Sebastià. 1954. *María Molinari*. Barcelona: Caralt.

56 Per la data de la carta, segurament es tracta de la tercera autotraducció de la novel·la: Juan Arbó, Sebastià. 1956. *Tierras del Ebro*. Barcelona: Noguer. Per conèixer en profunditat la complexa història de les diferents edicions i traduccions d'aquesta novel·la, vegeu Ramis (2011a).

57 Bernard Grasset (1881–1955) va ser un dels editors francesos més importants de la primera meitat del segle xx. El 1907 va fundar Les Éditions Nouvelles. El seu primer èxit va ser *A la manière de...*, de Paul Reboux i Charles Muller, i llavors va guanyar dos premis Goncourt consecutius el 1911 i el 1912: *Monsieur des Lourdines*, d'Alphonse de Chateaubriant, i *Filles de la pluie*, d'André Savignon. Aleshores es va instal·lar al número 61 de la rue des Saints Pères, on sempre hi ha hagut Éditions Grasset. El 1913 va publicar *Du côté de chez Swan* d'un aleshores desconegut Marcel Proust després que fos rebutjat per diferents editorials. Els anys 1920 va ser el seu gran període amb el llançament de «les quatre M»: André Maurois, François Mauriac, Henry de Montherlant i Paul Morand; i l'inici de la prestigiosa col·lecció «Les Cahiers verts». A partir d'aquí, es van sumar al gruix d'escriptors de l'editorial Cocteau, Radiguet, Cendrars, Drieu la Rochelle, Guehenno, Giono, Soupault, Delteil, Ramuz, Malraux, etc. Grasset és qui fa el pas de l'edició tradicional (tiratges de 2.000 a 2.500 exemplars) als primers llibres impresos per volums de 10.000 exemplars; així mateix, és el pare de la publicitat literària.

espagnol. Envoyez-le donc chez Grasset à mon nom. Je suivrai cela. Je vous serre les mains amicalement : H. P. Salvat⁵⁸ vous envoie ses amitiés.)⁵⁹

Vous voyez que l'affaire n'est pas mal engagée. Ecrivez-moi le plus tôt possible pour me dire ce que vous comptez faire. Je crois que vous avez tout intérêt à envoyer le livre à Poulaille (Ed^{ons} Bernard Grasset, 61, rue des Saints-Pères. Paris VIe). Si par hasard vous deviez aller à Paris, je pense qu'il serait excellent que vous le rencontriez car vous connaissant l'un et l'autre je crois que vous ne manqueriez pas de sympathies.

... J'ai passé 2 jours à Barcelone pour la Toussaint, mais il m'a été impossible d'aller à l'Oro del Rin. J'y reviendrai peut-être à Noël.

En attendant de vous nouvelles, je vous prie de croire, cher ami à mon sincère attachement :

Victor Crastre

Les Capucins
Céret (P. O.)

... Vous avez sans doute appris la maladie de Marañón⁶⁰ qui a suspendu l'exécution de nos projets.

... Voici donc notre Camus Prix Nobel...⁶¹ N'en est-il un peu gêné ?

58 No sabem exactament de qui es tracta, ja que no hem localitzat cap Salvat que respongui a les inicials H. P.

59 Aquesta transcripció pertany exactament a la nota que cita d'Henry Poulaille, que adjunta a la carta. Té raó quan indica que la lletra és difícil de desxifrar si no s'hi està acostumat.

60 Gregorio Marañón (1887–1960). Metge, historiador i assagista castellà. Hi ha diverses malalties i signes que van ser descoberts per aquest metge, però no n'hem trobada cap que porti explícitament el nom de «malaltia de Marañón». Sense el context necessari —segurament apareixia en alguna carta prèvia d'Arbó que no hem localitzat—, es fa difícil saber a què es referia concretament Victor Crastre en aquest cas.

61 Efectivament, Albert Camus va rebre el premi Nobel de literatura de l'any 1957.

Bibliografia

- Achab, Benjamin. 2000. «La revue *Preuves* (1951–1974): l'expression d'une intelligentsia dans le champ anticommuniste». *Labyrinthe* 7: 166–168.
- Balent, Andreu, i Nicole Racine. 2008. «Crastré, Victor». Dins Claude Pannetier, dir., *Le Dictionnaire biographique, mouvement ouvrier, mouvement social* (DBMOMS), 460–463. París: Éd. de l'Atelier, CDROM complementari.
- Coromina, Toni. 2014. «Totote, la musa de Manolo Hugué». *La Vanguardia*, 17 agost, 41.
- Cuénot, Alain. 2014. «Clarté (1919–1928): du refus de la guerre à la révolution». *Cahiers d'histoire. Revue d'histoire critique* 123. Consultat el 31 de juliol de 2014. <http://chrhc.revues.org/3522>.
- Duchâteau, Yves. 2011. *La Mecque du cubisme : 1900–1950: le demi-siècle qui a fait entrer Céret dans l'histoire de l'art: récit*. Ceret: Alter Ego.
- Grémion, Pierre. 1987. «Preuves dans le Paris de guerre froide». *Vingtième Siècle. Revue d'histoire* 13: 63–82.
- Guardiola, Carles-Jordi. 1993. *Cartes de Carles Riba. III: 1953–1959, 123*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Güell, Mònica. 2012. «La recepció de Maragall a França». *Catalonia* 10. Consultat el 31 de juliol de 2014. <http://www.crimic.paris-sorbonne.fr/publication-crimic/catalonia-10>.
- Paire, Alain. 1993. *Chronique des Cahiers du Sud, 1914–1966*. París: IMEC Éditions.
- Pla, Josep. 1928. *Vida de Manolo*. Sabadell: La Mirada.
- Puig i Moreno, Gentil. 2010. «La revista literària *Vallespir* dels anys trenta i la seva reaparició avui». *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès* 6: 438–467.
- Ramis, Josep Miquel. 2011a. «Autotraducció i Sebastià Juan Arbó. El cas de Terres de l'Ebre». Tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra.
- . 2011b. «Traducir bajo control: la versió francesa de *Tino Costa*, de Sebastià Juan Arbó». Dins Xosé Manuel Dasilva i Helena Tanqueiro, eds. *Aproximaciones a la autotraducción*, 197–215. Vigo: Editorial Academia del Hispanismo.
- . 2012. «Autotraducció i història d'un text literari. *Hores en blanc. Notes d'un estudiant que va morir boig*, de Sebastià Juan Arbó». *Revista de Filología Románica* 29, 2: 319–335.
- . 2015. «La censura en las novelas de los años treinta de Sebastià Juan Arbó». *Represura. Revista de Historia Contemporánea española en torno a la represión y la censura aplicadas al libro* 1: 108–145. Consultat el 31 de juliol de 2014. http://www.represura.es/represura_1_nueva_epoca_2015.pdf.
- Vertenoel, Primaëlle. [s.d.] «*Le Journal des Poètes*, une aventure inédite dans l'histoire des lettres belges». *Recours au Poème. Poésies & Mondes poétiques*. Consultat el 31 de juliol de 2014. <http://www.recoursaupoeme.fr/revue-des-revues/le-journal-des-poetes-une-aventure-inedite-dans-l-histoire-des-lettres-belges>.